

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЯВЛЕННЯ РІВНЯ ГОТОВНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ДЦП ДО ЗАСВОЄННЯ НАВИЧОК ПИСЬМА

Л. В. Коваль

Стаття присвячена проблемі вивчення підготовки дітей дошкільного віку з ДЦП до опанування навичок письма. Запропоновано основні положення діагностичної методики щодо виявлення готовності до засвоєння письма дітей старшого дошкільного віку з церебральним ураженням. Зазначено механізми порушення, що постають на заваді опанування письма дошкільниками із ДЦП, виявлені у процесі застосування згаданої методики.

Ключові слова: діти з церебральним паралічем, передумови письма, механізми порушення.

К проблеме выявления уровня готовности старших дошкольников с ДЦП к усвоению навыков письма

Стаття посвящена проблеме изучения подготовки детей дошкольного возраста с ДЦП к овладению навыками письма. Предложены основные положения диагностической методики по выявлению готовности к усвоению письма детьми старшего дошкольного возраста с церебральным поражением. Указано механизмы нарушения, которые возникают на пути освоения письма дошкольниками с ДЦП, выявленные в процессе применения данной методики.

Ключевые слова: дети с церебральным параличом, предпосылки письма, механизмы нарушения.

The problem of identifying the readiness of senior preschool children with cerebral palsy tolerating writing skills

The article deals with the study of the preparation of preschool children with cerebral palsy to master writing skills. The basic revision of diagnostic techniques to identify readiness for learning writing senior preschool children with cerebral lesions. Mechanisms specified violations arising in the way of mastering writing preschooler with cerebral palsy, revealed in the above-mentioned methods.

Keywords: children with cerebral palsy, background writing, mechanisms violation.

У системі мовленнєвої діяльності процес письма посідає особливе місце, оскільки його формування відбувається під впливом великої кількості факторів, що створюють його підґрунтя. До них відносять психофізіологічний розвиток дитини та види діяльності, що відіграють роль основи для більш складних видів. До складу компонентів підґрунтя письма віднесено також усне мовлення, когнітивні процеси, продуктивно-пропедевтичні види діяльності, а також моторику, зокрема, такий її вид як графомоторна координація [1]. Одним із провідних елементів підґрунтя, на основі якого відбувається формування операцій письма, є фонетико-фонематичний компонент усного мовлення. Його важливість полягає у наступному: початковий етап навчання письма відбувається за фонетичним принципом, для якого виключного значення набуває сформованість процесу розпізнавання звукового складу мовлення. Отже, фонематичні процеси на означеному етапі формування відіграватимуть провідну роль.

Інший бік письма – матеріальна реалізація, безпосереднє зображення на папері відповідних графем. Для неї важливого значення набуває загальний рівень праксису, а також його різновиди, які є пропедевтичними для формування рухового компоненту письма [4, 5].

Серед загальної кількості старших дошкільників з особливими освітніми потребами, перед якими постає проблема опанування писемного мовлення та письма, зокрема, на по-

чатковому етапі навчання у школі, є одна із чисельних категорій – діти із дитячим церебральним паралічем (ДЦП). Сучасні дослідження свідчать, що дошкільники зазначеної категорії є однією з головних груп ризику у загальній категорії майбутніх першокласників щодо проблеми оволодіння навичок письма[3]. Виникнення труднощів у процесі оволодіння писемного мовлення у цих дітей пов'язано з рівнем прояву провідного симптому – порушенням рухових функцій загальної моторики. Зазначений симптом справляє негативний вплив на формування мовно-рухового аналізатора та спричиняє розлади артикуляції, яка є одним із провідних чинників фонетико-фонематичного компоненту усного мовлення. Переважна більшість дітей з церебральною патологією мають ряд порушень сенсорної сфери, що обумовлює особливості формування і функціонування мовно-слухового та зорового аналізаторів, які також є основою для розвитку усного мовлення та писемного, у подальшому [3].

Ряд сучасних досліджень усного мовлення дітей дошкільного віку із ДЦП вказує на певні особливості формування його компонентів. Зокрема, у загальній структурі компонентів усного мовлення найуразливішими виявляються фонетико-фонематичний та граматичний. Зазначені недоліки виявляються у порушеннях артикуляційної моторики, сприйманні та відтворенні звуків, неправильному вживанні граматичних категорій тощо [3, 6].

Отже, вище викладені факти дають підставу стверджувати, що дошкільники із церебральним ураженням потребують певної підготовчої роботи, яка має передувати процесу засвоєння писемних навичок.

Як вже зазначалося, формування навичок письма відбувається на основі певного підґрунтя, серед компонентів якого є низка пізнавальних функцій та операцій, органічною основою яких є аналізаторні системи. Враховуючи згадану характеристику підґрунтя перебіг навичок письма можна розподілити на дві окремі ланки: перша – сприймання звукового складу слова та співвіднесення окремих звуків до засвоєного узагальненого еталону – фонем; друга – перетворення фонем у відповідну графему. Функціонування кожної із перерахованих ланок забезпечується певними механізмами, які поєднані у складну систему аналізаторних зв'язків та відповідних ділянок кори головного мозку. Зокрема, для функціонування першої ланки важливого значення набуває узгоджена дія акустичної і мовно-рухової аналізаторних систем та пізнавальних процесів, які забезпечують аналіз та синтез певного матеріалу, передбаченого для запису. Відомо, що на ранніх етапах формування писемної навички, аналітико-синтетичні процеси у вказаному напрямі відбуваються за активної участі кінестетичного аналізатора. Промовляння дитиною того, що має бути записаним, активізує сформовані уявлення та полегшує перебіг другої ланки (О. Лурія, Н. Бернштейн, Д. Ельконін та ін.). Друга ланка – графічне втілення сприйнятого матеріалу відбувається на основі узгодженої дії зорового та кінестетичного аналізаторів, а також пізнавальних процесів уваги, пам'яті, контролю відповідної аналізаторної модальності.

Отже, формування письма має відбуватися з урахуванням його психофізіологічної основи, якою є психічні функції та операції сприймання, уваги, пам'яті та узгоджена взаємодія аналізаторних систем, які забезпечують перебіг функцій та операцій вказаних процесів.

Образи звуків та уявлення про їх властивості формуються на основі певних операцій, пов'язаних з відповідним рівнем розвитку усного мовлення та його компонентів. Зокрема, відповідному рівню сформованості операцій звукового аналізу як важливому структурному елементу фонематичного компоненту надається виключне значення у системі підготовки до опанування письма. З недостатнім рівнем його сформованості пов'язують прояви специфічних фонемографічних помилок у писемній продукції, а саме пропусків, переставлянь, замін (Д. Ельконін, В. Орфінська, Р. Левіна, Е. Данілавічюте та ін.). Слід вказати, що звуковий аналіз як ланка фонетико-фонематичного компоненту формується на основі певного

підґрунтя – фонематичного сприймання та фонематичних уявлень. Недоліки формування у цих елементах структури ускладнюватимуть формування операцій звукового аналізу [5].

Як відомо, навичка письма засвоюється у процесі цілеспрямованого навчання. Початковий етап оволодіння згаданою навичкою потребує постійного свідомого контролю. У подальшому процесі засвоєння відбувається поступова автоматизація операцій, де свідомий контроль підключається лише на кінцевому етапі. На початковому ж етапі формування операцій письма відбувається у чіткій послідовності (О. Лурія, Н. Бернштейн та ін.). На момент формування писемної навички у дитини має бути вже сформованим вміння виділяти окремі звуки із слова, визначати їх послідовність у слові, а також мати певні уявлення (акустико-фізичні характеристики) про звуки мовлення (О. Лурія, Є. Гур'янов, Р. Левіна, В. Орфінська, Г. Каше, О. Гопіченко, Є. Соботович, О. Корнев та ін.). Згадані вміння забезпечуються достатнім рівнем сформованості фонематичних процесів – сприймання, уявлення, операції звукового аналізу. У свою чергу, ці функції потребують відповідного рівня сформованості пізнавальної сфери – сприймання, уваги, пам'яті та розумового розвитку.

Процес написання окремих букв починається із активізації фонетичного образу звуку з характерними акустико-артикуляційними ознаками, до яких приєднується певний графічний образ-графема. Як результат, у дитини формуються уявлення на складнішому рівні – акустико-артикуляційні (фонематичні) уявлення сполучаються з оптичними (О. Корнев). Як бачимо, процес формування цих зв'язків досить складний, оскільки потребує інтеграції аналізаторної діяльності.

З огляду на вищевикладені міркування, окреслені проблематикою статті, пропонуються основні положення методики щодо вивчення готовності старших дошкільників із церебральним ураженням до опанування навичок письма. Завдання, що входять до методики, систематизовано у певні модулі, кожен з яких відповідає одній із ланок підґрунтя письма: *модуль А* – дослідження стану сформованості фонематичного компоненту, *модуль Б* – вивчення пізнавальних процесів, *модуль В* – дослідження операцій мислення та *модуль Г* – дослідження продуктивно-пропедевтичних видів діяльності.

Враховуючи високий рівень різноманітних сенсорних порушень та відставання мовленевого розвитку у старших дошкільників з ДЦП, які у більшості з них спостерігаються ще у дофонемному періоді (Є. Архіпова), дослідження стану сформованості передумов готовності до навчання письму пропонується розпочати з вивчення компонентів фонематичної ланки – *модуль А*. Дослідження рівня сформованості фонематичних процесів здійснювалося з урахуванням принципу поступового наростання труднощів, що, на нашу думку, сприяло більш об'єктивному вивченню проблеми. Обстеження проводилося за такими напрямками:

- вивчення фонематичного сприймання;
- обстеження рівня фонематичних уявлень;
- дослідження операцій звукового аналізу.

Практичний досвід свідчить, що пізнавальні процеси та мисленнєві операції функціонують у рамках писемної діяльності. Отже рівень їх сформованості відіграє важливу роль для оволодіння письмом, а вище зазначені особливості розвитку дошкільників із ДЦП свідчить про необхідність безпосереднього вивчення рівня їх сформованості для отримання об'єктивної діагностичної картини. Завдання, згруповані до *модуля Б* (вивчення пізнавальних процесів) та *модуля В* (сформованості мисленнєвих операцій) використовуються в рамках методики саме з цією метою. Зокрема, у структурі наведеної методики для вивчення рівня готовності до опанування письма важливим є:

- дослідження пізнавальних процесів на основі активності одного аналізатора;
- вивчення пізнавальної сфери на основі інтегративної аналізаторної взаємодії.

Як відомо, операції мислення входять до вищої форми психічного розвитку та відіграють важливого значення для перебігу операцій письма. Для виявлення рівня їх сформованості пропонуються завдання згруповані до *модуля В*.

Важливого значення для реалізації графомоторної програми набуває стан сформованості моторного компоненту, який має безпосередній зв'язок з розвитком загальної рухливості. Діти з церебральним паралічем є своєрідною категорією дошкільників, у яких порушення рухових функцій є провідним симптомом, що має дуже широкий спектр проявів, від незначних відхилень рухової сфери до повного унеможливлення рухів та формування окремих видів діяльності. Тому у системі виявлення рівня підготовки дошкільників з ДЦП до опанування навичок письма вивчення функцій моторного компоненту є суттєвим. Завдання, згруповані до *модуля Г* – дослідження особливостей функціонування провідних видів діяльності, які набувають пропедевтично-продуктивного значення для формування письма, зокрема для реалізації графомоторної програми.

У процесі науково-практичної роботи з використання діагностичної методики вивчення рівня готовності до опанування навичок письма у дошкільників із ДЦП було виявлено особливості виконання завдань зазначеною категорією дошкільників. Деталізація профілів повного асортименту особливостей виконання завдань стала основою для подальшого аналізу та виявлення механізмів саме тих відхилень (порушень-індикаторів), які негативно впливатимуть на формування процесу письма в період шкільного навчання. Таким чином, було виокремлено три групи відхилень, основу яких складають різні механізми.

I група – відхилення, причина яких криється у низькому рівні сформованості функцій та операцій рухової модальності, що на певному етапі розвитку виявляють слабку схильність до інтеграції із акустичним аналізатором та перешкоджають засвоєнню акустико-артикуляційних ознак фонем. Аналіз виявлених особливостей та співвіднесення їх зі специфікою формування писемних операцій дав підстави припустити можливість виникнення ризиків, пов'язаних з низьким рівнем засвоєння артикуляційних ознак фонем, що спричинятиме проблеми її ідентифікації, в межах однієї артикуляційної групи (друга операція письма), а також проблеми, пов'язані з низьким рівнем засвоєння рухів руки, які забезпечують процес написання графеми (третя операція письма).

II група – відхилення, пов'язані із замінами схожих зовні об'єктів і графічних елементів, обумовлені недостатнім рівнем розвитку функцій і операцій зорової модальності, які набували найбільшого вираження у певній групі дошкільників у процесі інтеграції з руховими. Прогнозування ризиків щодо можливого виникнення порушень на тлі вказаних помилок пов'язане із низьким рівнем засвоєння навичок реалізації графомоторної програми (третя операція письма) та з орієнтацією на площині, а відтак, виникатимуть проблеми з написання елементів потрібної графеми, замін під час написання схожих букв, визначення початку та кінця рядка, що перешкоджатиме формування такої форми письма, як списування.

III група – відхилення на основі вибіркового порушення слухових функцій і операцій під час виконання завдань, спрямованих на дослідження рівня сформованості операцій звукового аналізу, пізнавальних процесів та пропедевтичних видів діяльності зі складною психофізіологічною основою. Виявлені помилки дали підстави для прогнозування помилок у процесі здійснення аналізу звукового складу слова, які підлягають написанню (перша операція письма).

Аналіз виявлених механізмів порушень вказує на можливість певного взаємозв'язку між помилками у звуковимові, які було виявлено у дітей старшого дошкільного віку з ДЦП, з помилками, діагностованими у писемній продукції молодших школярів із церебральною патологією (Смірнова, Є. Собонович, Е. Данілавічюте та ін.). Співставлення експериментальних даних та сучасних досліджень дало підстави стверджувати, що причина виникнення зазначених особливостей полягає у більш пізньому та своєрідному дозріванні

асоціативних систем мозку, відповідальних за організацію його інтегративної діяльності, зумовлену церебральним паралічем.

Виявлені механізми порушення вказують на можливість певного взаємозв'язку між помилками у звуковимові, які виявили діти старшого дошкільного віку з ДЦП, з помилками, які діагностовано у молодших дошкільників з церебральною патологією у писемній продукції. Відтак, з'ясовані факти дають підстави для виокремлення старших дошкільників із ДЦП як окремої групи, що потребує спеціальної підготовки до навчання у школі, провідна мета якої – подолання виявлених груп механізмів та підготовки старших дошкільників до опанування навичок письма.

Література:

1. Анохин П. К. Избранные труды. Философские аспекты теории функциональной системы / П. К. Анохин. – М.: Наука, 1978. – 400 с.
2. Афанасьева Н. В. Программа психологической диагностики готовности к обучению в школе / Н. В. Афанасьева, Е. Н. Дубиненкова. – 2000. – С. 39.
3. Бадалян Л. О. Детские церебральные параличи / Л. О. Бадалян, Л. Т. Журба, Н. О. Тимонина. – Наука, 2004. – С. 280.
4. Бельтюков В. Л. Взаимодействие анализаторов в процессе восприятия и усвоения устной речи / В. Л. Бельтюков. – М.: Педагогика, 1977. – С. 171.
5. Дурова Н. В. Фонематика. Как научить детей слышать и правильно произносить звуки / Н. В. Дурова / Метод. пособие. – М.: Мозаика-Синтез. – С. 112.
6. Смирнова И. А. Логопедическая диагностика, коррекция и профилактика нарушений речи у дошкольников с ДЦП. Алалия, дизартрия, ОНР / И. А. Смирнова / : учебно-методическое пособие для логопедов и дефектологов. – СПб.: «ДЕТСТВО - ПРЕСС», 2007. – С. 320.
7. Лурия А. Р. Основы нейропсихологии / А. Р. Лурия / учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – С. 384.
8. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды / Д. Б. Эльконин. – М.: Педагогика, 1989. – С. 560.

УДК: 159.922.73+159.9.075+37.042+372.851+371.263

ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРАМНО-МЕТОДИЧНОГО КОМПЛЕКСУ В СКЛАДАННІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ З МАТЕМАТИКИ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Н. М. Компанець

В статті обґрунтовано доцільність використання програмно-методичного комплексу ПМК для складання індивідуальної програми розвитку для дитини з труднощами в навчанні. Зокрема, розглянуто особливості діагностики передумов засвоєння дитиною математики, надано приклади завдань відповідно до різних результатів діагностики. Важливий етап використання ПМК в роботі з дитиною з особливими освітніми потребами – це ефективність навчання за індивідуальною програмою. В статті подано аналіз ефективності, на основі діаграми динаміки діагностичного обстеження дитини до і після навчання за індивідуальною програмою, створеною за допомогою ПМК.

Ключові слова: навчання математики, діагностика передумов навчання математики, індивідуальна програма навчання, дитина з особливими освітніми потребами.

Использование программно-методического комплекса в составлении индивидуальной программы из математики для детей с особенными образовательными потребностями